

۱- طراحی اثر ناصرالدین شاه ۱۹ رمضان ۱۲۹۰ هـ. ق

ناصرالدین شاه مشهورترین عکاس آماتور جهان

محمد رضا شریف زاده

چکیده

عکاسی که به فاصله سه سال از اختراع آن در اروپا به ایران آمده بود، ولیعهد ۱۳ ساله ایران را چنان علاقه‌مند کرد که وی را تا پایان زندگی خویش مجذوب خود ساخت. ناصرالدین شاه پس از به سلطنت رسیدن، پیش از رسیدگی به هر کار دیگری به عکاسی پرداخت و در این کار به پیشرفت‌هایی هم دست یافت. که تصاویر موجود از زنان حرمسرا، خود نگاره‌های پادشاه، نوشتن پانویس برای عکس‌ها که شامل اطلاعات زیادی در مورد آن دوران است فرمان تهیه مطلب و ترجمه متون عکاسی به فارسی، فرمان تهیه گزارش‌های تصویری از نقاط مختلف ایران، اعزام عکاسان به نقاط باستانی برای عکاسی از آنها "عکاسی از بنای تخت جمشید" و عکاسی از جنگ‌ها و... بود. که البته به دلایل گوناگون اکثر این فرامین که در زمان خود همتای با ممالک دیگر بود به انجام نرسید و بعضی از آنها نیز به فاصله چندین سال پس از فرمان شاه به انجام رسید و همین موارد بود که اجازه پیشرفت به عکاسی ایران نداد و شاید با اندکی دلسوزی، عکاسی ایران می‌توانست با هم‌تایان غربی خود به رقابت پردازد که متأسفانه چنین نشد.

سر آغاز عکاسی در ایران و رواج فنون این هنر، تقریباً به فاصله سه سال از ثبت آن در آکادمی ملی فرانسه، رخ داد و به زمانی برمی‌گردد که اولین دوربین‌ها توسط ملکه انگلستان و امپراتور روسیه به دربار محمدشاه هدیه شد. این دوربین‌ها که به روش داگرتیپ^۱ کار می‌کرد، و در آن زمان به دلیل نداشتن آگاهی درباریان در مورد استفاده از آن به صورت دست نخورده در انبارها باقی ماند، با ورود معلم فرانسوی «ژول ریشار»^۲ به ایران، این کار دوباره از سر گرفته شد. شاید در ابتدا کسی فکرش را هم نمی‌کرد که ولیعهد ۱۳ ساله، محمدشاه، در

شمار اولین افرادی باشد که تصویرش بر روی صفحه داگرتیپ ثبت شد. وی بعدها بزرگ‌ترین حامی عکاسی و شاید هم معروف‌ترین عکاس آماتور جهان لقب گرفت. در همان سنین نوجوانی ناصرالدین میرزا، که علاقه‌مند به هنر و به خصوص نقاشی بود "تصویر ۱" و به دلایل گوناگون، نبود استعداد و یا کمبود وقت، هیچ‌گاه نتوانست این هنر را به خوبی فراگیرد. عکاسی را هنری یافت که او را به آرزوی دیرینه‌اش یعنی ثبت تصاویر می‌رساند و به نوعی عکاسی پلی بود برای رسیدن شاه آینده ایران به آنچه که همیشه در ذهن می‌پروراند.

۲- زنان حرمسرا،
عکاس ناصرالدین
شاه، آلبوم خانه کاخ
گلستان

علاقه شاه به این هنر تصویری صدچندان شد. از این زمان به بعد شاه شروع به عکاسی کرد که البته امروزه به دلیل نبود مدارک کافی در این مورد جای شک و شبهه بسیار دارد، لیکن بادیدن تصاویر بسیار شخصی از پادشاه و حرمسرایش و با تفکر در اینکه ناصرالدین به طور قطع نمی توانسته تا ورود

بعد از مرگ محمدشاه در سال ۱۲۶۴ق. اینک آن جوان عاشق تصویر، به سلطنت رسید و ناصرالدین شاه نام گرفت. بعد از آرامش اوضاع مملکتی، اینک همه چیز برای رسیدن ناصرالدین به آرزوهایش فراهم بود. با اهدای آلبومی توسط ملک قاسم میرزا فرزند فتح علی شاه به ناصرالدین در سال ۱۲۶۶ق.

۳ - عکس‌هایی
از ناصرالدین شاه
(آلبوم خانه کاخ
گلستان)

هست، تصاویری از زنان حرمسرا و خدمه دربار و ساختمان‌های کاخ سلطنتی بود. البته پیش از این هم تصاویری از حرمسرای ناصرالدین شاه موجود است و همان گونه که گفته شد به علت نبود مدرک کافی، جای تردید دارد ولی حالات بی پروای زنان و راحتی آنان در مقابل دوربین و اینکه در آن دوران کسی جز شخص شاه حق ورود به حرمسرا را نداشته، خود گواهی بر این مهم است. "تصویر شماره ۲" البته تصاویر زیادی نیز وجود دارد که به صورت خودنگاره^۴ توسط شخص شاه از خود گرفته شده است که در بعضی از این تصاویر سیم دکلانشر در دست ناصرالدین شاه نمایان است.

"تصویر شماره ۳"

یکی دیگر از کارهایی که توسط ناصرالدین شاه در مورد عکاسی مرسوم شد، نوشتن برای عکس‌ها در زیرهرکدام از آنها بود، "تصویر شماره ۴" البته درست است که در بعضی از این پانویس‌ها شوخی

«کارلیان»^۳ به سال ۱۲۷۵ ق. صبر کرده باشد و دست به عکاسی نزده باشد، اندکی دور از ذهن می‌نماید. ولی آنچه که در منابع رسمی وجود دارد و تقریباً قابل استناد است چنین است که با ورود «کارلیان» فرانسوی به دربار، ناصرالدین فرمان تأسیس نخستین عکاسخانه سلطنتی را که (عکاسخانه مبارکه همایونی) نام گرفت، صادر کرد. به جرأت می‌توان گفت که این عمل در جهان کم سابقه و یا شاید هم بی سابقه باشد و در دهه‌های آغازین پیدایش عکاسی، تأسیس یک مکان دولتی که زیر نظر مستقیم پادشاه یک مملکت باشد بسیار نادر است و شاید اگر در همان زمان این نام و ثبت چنین مکانی به گوش جهانیان می‌رسید و با اندکی پیگیری، در تاریخ عکاسی جهان ثبت می‌شد و امروزه ایران نقش درخشانی در تاریخ عکاسی جهان به عهده داشت. نخستین تصاویر ناصرالدین شاه که قابل استناد نیز

مستند که به سفارش وی انجام می‌شده است و همچنین چشم و هم چشمی درباریان برای تقرب یافتن در دربار سبب تهیه آلبوم‌های گوناگون تصویری از نقاط مختلف کشور برای هدیه به دربار توسط آنان، شد و همین امر باعث توسعه و رواج هنر عکاسی گردید.

با وجود اینکه دوره سلطنت ناصرالدین شاه و در کل دوران حکومت قاجار یکی از سیاه‌ترین دوران

ها و الفاظ رکیکی هم توسط ناصرالدین شاه در مورد بعضی از صاحبان عکس به کار برده شده است، اما در کل اکثر این نوشته‌ها امروزه برای بازشناسی مسایل سیاسی، اجتماعی، قومی، فرهنگی، حد و مرزهای پادشاهی و وضعیت معیشتی مردم آن روزگار کمک‌های فراوانی به پژوهش‌گران امروزه کرده است و این را نیز می‌توان یکی از ابداعات شاه دانست که بعدها در مورد

۴ - ناصرالدین شاه و مادرش و شرحی درباره عکاسی توسط شخص شاه آلبوم خانۀ کاخ گلستان

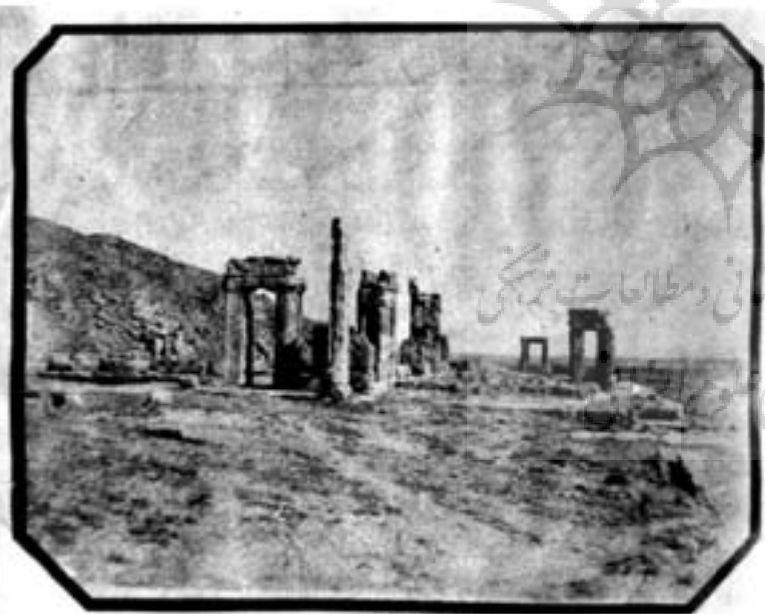
سیاسی ایران بود و ننگین‌ترین عهدنامه‌ها در این دوره بسته شد و در این دوران ایران به پایین‌ترین جایگاه خود در میان ممالک دیگر، چه از نظر سیاسی و چه فرهنگی، رسیده بود، اما اقدامات ویژه‌ای که در دوره ناصرالدین شاه در مورد عکاسی صورت گرفت قابل تأمل است.

یکی دیگر از خدمات ناصرالدین شاه که شاید بازهم در نوع خود شایان توجه باشد، فرمان و حمایت وی از ترجمه و همچنین نوشتن مطالب

عکاسی بسیار مرسوم شد. نقش تأثیر گذار ناصرالدین شاه را در رشد و توسعه عکاسی در ایران و رواج سریع آن در بین جوامع ایرانی به هیچ عنوان نمی‌توان نادیده گرفت و غیرقابل چشم‌پوشی است. زیرا ناصرالدین شاه در همان اوایل آشنایی با عکاسی، به اهمیت این هنر در موارد گوناگون مملکتی به خوبی پی برد و به همین دلیل هم بود که در دوره ناصرالدین شاه علاوه بر عکس‌هایی که خود وی می‌گرفت، جدا از عکاسی

گوناگون در مورد عکاسی و نکات آموزشی فراوانی است که در آن دوران به رشته تحریر درآمد و این توجه شاه به گسترش و رواج دانش نظری و فنی و تألیف کتاب‌های عکاسی، بدین علت که به فرمان یک پادشاه صورت گرفته بود، در نوع خود کاملاً بی نظیر است و از روی مستندات که در روزنامه «دولت علیه ایران» به چاپ رسیده است، مسایل مهمی در مورد مدرسه دارالفنون و تقدیر و تشکرات فراوانی از مدرسین این حرفه به عمل آمده و برطبق همین مستندات، نخستین کتابی که به دستور شخص ناصرالدین شاه به رشته تحریر درآمد «کتاب عکس» نام دارد که تألیف «محمدکاظم ابن احمد محلاتی» است که شرح کاملی برآموزش فنون گوناگون عکاسی است که متأسفانه به دلیل نبود دانش کافی دست اندرکاران این امر و عدم پیگیری شخص شاه، این کتاب هیچ گاه به چاپ نرسید و بعدها تنها سه نسخه به صورت دستنویس از روی این کتاب تهیه شد که در میان دست نوشته های قاجار کم نظیر است. البته بعدها تا پایان دوره ناصری، حدود ۱۵ جلد کتاب به صورت دستنوشته و چاپ سنگی به رشته تحریر درآمد، اما این کتاب‌ها به لحاظ تاریخی هرگز نتوانسته از کتب تهیه شده در ممالک غربی پیشی گیرند، که این نیز جای تأسف بسیار دارد.

گزارش‌های تصویری یکی دیگر از اعمالی است که در دوران سلطنت ناصرالدین شاه شکل گرفت و ناصرالدین شاه به دلیل میل به آگاهی از جنگ‌ها، پیروزی‌ها و شکست‌ها، حفاری‌های باستان‌شناسی و دیوارنگاره‌های بازمانده از دوران کهن و شناخت موقعیت‌های جغرافیایی مناطقی که سفر به آنها برای وی مشکل بود، فرامین تهیه گزارش‌های تصویری فراوانی را صادر کرد، که یکی از مهم‌ترین و ابتکاری‌ترین آنها، مأموریت «ژول ریشار» (۱۲۶۶هـ - ق. ۱۸۴۹ م) برای عکسبرداری از سنگ نگاره‌ها و

۵ - خرابه های بناهای باستانی تخت جمشید. عکاس لوئیجی پشه

۶ - نقش رستم
در نزدیکی تخت
جمشید، عکاس
سلطان اويس
ميرزا، آلبوم خانه
کاخ گلستان

دبگر قابل جبران نبود) وی با آگاهی از عظمت این کار، با هزینه شخصی خود عکس‌هایی از بناهای تاریخی تهیه کرد و در آلبومی به ناصرالدین شاه هدیه نمود. "تصویر شماره ۵" این تصاویر راکه متأسفانه با ۹ سال تأخیر از اولین فرمان پادشاه تهیه شد، می‌توان نخستین گزارش‌های تصویری ایران دانست که دارای تاریخی مشخص است. البته بعدها تصاویر فراوانی از بناهای تاریخی و کاوش‌های باستان‌شناسی تهیه شد که به لحاظ تاریخی با فواصل گوناگون تهیه گردیده که تصاویری از روستای «خوره» به سال (۱۲۷۶هـ. ق.) اثر «کارلیان» تصاویری از تخت جمشید اثر سلطان اويس ميرزا (۱۲۸۲هـ. ق.)، تصاویری از نقش رستم اثر اويس ميرزا "تصویر شماره ۶" و.... به چشم می‌خورد که البته از لحاظ تعداد آثار و موقعیت تاریخی هیچ یک به پای مجموعه تهیه شده توسط «پشه» نمی‌رسد و تاریخ عکاسی ایران باید همیشه در حسرت فرمان انجام نشده شاه توسط «ژول

بناهای تخت جمشید است. فرمان ابتکاری که می‌توانست افتخار نخستین عکسبرداری از بنای باشکوه تخت جمشید را نصیب «ژول ریشار» فرانسوی نماید و همچنین در تاریخ عکاسی جهان نیز به عنوان یکی از نخستین فرامین و عملکردهای عکاسی در ثبت تصویر از بناهای تاریخی باشد که بازهم متأسفانه به دلیل ناکارآمدی عوامل اجرایی و عدم پرداخت هزینه‌های سفر و یا شاید هم زیاد خواهی و ولخرجی‌های «ژول ریشار» ادامه این سفر پس از رسیدن به اصفهان متوقف شد و «ژول ریشار» بدون آگاهی از افتخاری که می‌توانست نصیب او و ملت ایران گردد، از اصفهان به دربار باز می‌گردد و این گونه اولین فرمان برای ثبت تصاویری از بنای تخت جمشید به بن بست می‌رسد.

این افتخار به فاصله ۹ سال بعد، یعنی در سال (۱۲۷۵ هـ. ق / ۱۸۵۸ م) نصیب افسر ایتالیایی «لویجی پشه»^۵ شد. (این سال‌های عقب ماندگی

ریشار» بماند.

پانوشت‌ها

- 1 - Daguerreotype
- 2 - Jules Richard
- 3 - Carlhian
- 4 - selfportrait
- 5 - Luigipisce.

۶ - Roger Fenton: عکاس انگلیسی - اولین عکاس میدانهای نبرد(جنگ کریمه)

منابع و ماخذ

- ۱ - افشار، ایرج. گنجینه عکس های ایران، نشر فرهنگ ایران
- ۲ - تاسک، پطر. سیه تحول عکاسی، محمد ستاری، انتشاران سمت، تهران ۱۳۷۷
- ۳ - جلالی، بهمن. گنج پیدا "مجموعه عکسهای دوره قاجار"، دفتر پژوهش های فرهنگی
- ۴ - ذکا، یحیی. تاریخ عکاسی و عکاسان پیشگام در ایران، انتشاران علمی فرهنگی
- ۵ - روزنبلوم، نانومی. Naomi Rosenblum
تاریخ عکاسی جهان a world history of photography
فصل: Documentation: object and events
- نیویورک، لندن، پاریس ۱۹۸۹
- ۶ - طهماسب پور، محمد رضا، ناصرالدین، شاه عکاس، نشر تاریخ ایران، تهران ۱۳۸۱

۷ - چگونگی حمل وسایل عکاسی توسط راجر فنتون

یکی دیگر از کوشش‌های ناصرالدین، شاه فرمانی بود که وی برای به تصویر درآوردن جبهه نبرد مرو، در جنگ با ترکمن‌ها به سال (۱۲۷۷.ه.ق/۱۸۶۰م) صادر کرد که می‌توان این عمل را تقریباً هم دوره با اعزام «راجرفنتون»^۶ به جنگ «کریمه» در طی سال‌های (۱۸۵۶-۱۸۵۵م) و عکاسی مستند از جنگ‌های داخلی آمریکا در طی سال‌های (۱۸۶۵-۱۸۶۱م) "تصویر شماره ۷" دانست که توسط عکاس فرانسوی «هانری دوکولیبوف دوبلوکویل» انجام شد. مأموریت «بلوکویل» به دلیل شکست سختی که سپاه ایران از ترکمن‌ها خورد ناکام ماند و وی نیز به اسارت درآمد و تردیدی نیست که «بلوکویل» هم می‌توانست مانند هم‌تایان دیگر خود که از طرف دولت‌های دیگر فرمان یافته بودند تصاویر با ارزشی تهیه کند که البته این عمل ابتکاری در تاریخ عکاسی ایران هم ناتمام ماند و تا سال‌های دیگر هم تکرار نشد.

در پایان، چه ناصرالدین شاه را شخصی دلسوز برای عکاسی بدینم یا خیر و چه این فرامین را ابتکار و یا خودخواهی برای ارضاء حس کنجکاوی وی، در هر صورت ایران همتای با اروپاییان که خود مخترعین عکاسی هستند دارای تاریخ عکاسی است و این مهم را مدیون عکاسانی می‌داند که در آن برهه تاریخی به فعالیت پرداختند و با اندکی دلسوزی و پیگیری هنوز هم برای ثبت پیشینه تاریخ عکاسی ایران در میان دیگر ملل جهان و به ویژه اقوام همسایه ایران دیرنیست.